

РЕЦЕНЗИИ И ОТЗИВИ/ REVIEWS AND RESPONSES

СЪВРЕМЕЕН НАУЧЕН ПОГЛЕД КЪМ СТАРОБЪЛГАРСКИ ЛИТЕРАТУРЕН ПАМЕТНИК ОТ IX ВЕК И НЕГОВИЯ БАЛКАНСКИ КОНТЕКСТ

Лора Тасева, Ахим Рабус, Иван П. Петров (ред.) Учителното евангелие на Константин Преславски и южнославянските преводи на хомилетични текстове (IX–XIII в.): Филологически и интердисциплинарни ракурси. София: Институт за балканистика с Център по тракология – Българска академия на науките, 2024, 530 с. ISBN: 978-619-7179-49-1 (print); e-ISBN: 978-619-7179-50-7 (online); DOI: <https://doi.org/10.62761/491.SB37>

Христина Давидкова

CONTEMPORARY SCIENTIFIC VIEW OF AN OLD BULGARIAN LITERATURE RECORD FROM 9TH CENTURY AND ITS BALCAN CONTEXT

Lora Taseva, Achim Rabus, Ivan P. Petrov (eds.) Constantine of Preslav's Didactic Gospel and the South Slavonic Translations of Homiletic texts (9th – 13th c.): Philological and Interdisciplinary Perspectives. Sofia: Institute of Balkan Studies & Center of Thracology – Bulgarian Academy of Sciences, 530 p. ISBN: 978-619-7179-49-1 (print); e-ISBN: 978-619-7179-50-7 (online); DOI: <https://doi.org/10.62761/491.SB37>

Hristina Davidkova

<https://doi.org/10.62761/103.B.13.12>

Година след едноименната международна научна конференция, проведена в София, стана факт сборникът с повечето от изнесените на нея доклади. Той включва 22 статии от 10 български и 14 чуждестранни учени. Материалите са групирани в няколко тематични раздела, които очертават различни аспекти и подходи в изследването на заявения централен обект – Учителното

евангелие на Константин Преславски – един от най-забележителните паметници на старобългарската книжнина, или на други текстове от същия жанр, проникнали на Балканите през първите векове от византийско-славянския книжовен трансфер.

Обща равносметка на научните знания за делото на забележителния книжовник предлага статията на Роланд Марти (Са-

Публикацията е резултат от проект „Словното богатство на Учителното евангелие на Константин Преславски: старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски речници индекси“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ (договор КП-06-Н50/2 от 30.11.2020).

арбрюкен) „Константин Преславски и неговото творчество в контекста на старобългарската писменост: изкуството на акростиха“ (с. 15–34). Подчертава се, че за цялостната му оценка трябва съчетаване на анализа на неговите прозаични и химнични произведения, а също и на акростиховите му като самостоятелни текстове. Проведеното изследване доказва, че двата обемни акростиха на Константин са поетични текстове, написани по образа на византийския дванадесетосричен стих.

Разделът „Преки и косвени източници на Учительното евангелие“ включва четири статии. Обемната студия на Добриела Котова (София) „Уводите и заключенията в Учительното евангелие: източници и вдъхновения“ (с. 37–77) се опира на натрупаните в досегашните ѝ проучвания нови познания за гръцките източници на сборката и прецизира представата за начина на тяхното съставяне. Описани и детайлно коментирани са многобройни

примери за творческото използване на пасажите от хомилиите на Йоан Златоуст, а също и за възможно вдъхновение от текстове на Епифаний Кипърски и Григорий Богослов. Изтъкват се литературните умения на преславския книжовник, богословската му начетеност и дълбоката му отдаденост на просветителската му мисия.

„Трапезната метафора в Учительното евангелие на Константин Преславски и нейните византийски източници“ (с. 79–109) занимава Мария Спасова (Велико Търново). Тя открива нейния първообраз в две хомилиите на Григорий Богослов и в *Шестоднева* на Йоан Златоуст и представя богат материал от тези произведения и Константиновата сбирка, които доказват как метафората се превръща в широко разпространен художествен мотив в християнската хомилетична литература.

Статията на Георги Митов/ Georgi Mitov (Виена) „Some Aspects of the Slavonic Reception of Isidore of Pelusium: An Isidorian Letter in Constantine of Preslav's Didactic Gospel“ (с. 111–132) е съсредоточена върху новоидентифициран пасаж от слово 35 в Учительното евангелие и доразвива хипотезата, че гръцкият му оригинал възхожда към писмо на Исидор Пелусиот (*lib. IV, ep. 123/ ep. 1959*) посредством гръцката новозаветна катена, използвана от Константин Преславски при съставянето на неговата хомилетична сбирка.

Интересен ракурс към личните имена предлага Екатерина Дикова (София) в изследването си „Антропоними и интертекстуалност в Учительното евангелие на Константин Преславски“ (с. 133–149). Тя привежда различни примери за използването на личните имена за маркиране на цитати от Библията или от църковните отци, за означаване на авторство или за асоциации с епизоди от Светото писание в съзнанието на възприемателите. Коментират

се някои неотбелязани по-рано препратки към библейски или патристични текстове. Извежда се заключение, че Константин Преславски не просто е превеждал, но също компилирал и коментирал с размах на ерудирана личност, а неговите адресати, макар и новопокръстени, са били добре подготвени теологически.

Вторият раздел „Преводът на Учительното евангелие в съпоставителен план“ обединява пет научни текста. Италианската изследователка Елеонора Галучи / Eleonora Gallucci (Лече) в статията си „Ещё раз о языке Учительного Евангелия Константина Преславского“ (с. 153–180) съпоставя употребата на лексикалните дублети в четирите пълни преписа на Учительното евангелие и два частични на отделни негови слова. Съчетавайки лексикологически и текстологически подход, тя анализира дистрибуцията на тези локализиращи и темпорални маркери и заключава, че хомилетичната сбирка на Константин отразява преходен период на съществуване на различни по време и произход норми на писмен език и устна реч.

Изобилен, добре класифициран и внимателно интерпретиран материал за т.нар. лексикални маркери съдържа студията на Явор Милтенев (София) „Лексиката в хомилетичните текстове на Константин Преславски в „преславски“ контекст“ (с. 181–214), излязла месеци след неговата преждевременна кончина. Изхождайки от постановката, че езикът на Константин съчетава три линии: консервативна, тъй като е Методиев ученик, обучаван в Моравия; преславска – поради средата, в която е творил; идиолектна, включваща няколко характерни много редки думи. Изследването се фокусира върху лексеми от втората група, употребени в хомилетичните текстове, преведени и компилирани от Константин Преславски, които намират

паралел в други преводни съчинения от IX–X в. с източнoбългарски произход. Изнесените езикови факти позволяват по-нататъшни наблюдения за влиянието на средата върху преводаческия избор на книжовника.

Съавторското изследване на Лора Тасева (София) и Алесандро Мария Бруни (Венеция) „Гръцко-славянските лексикални съответствия като критерий за атрибуция на старобългарски преводи“ (с. 215–234) предлага нетрадиционен статистически ракурс към вариативността на съответствията за едни и същи гръцки лексеми в няколко текста, преведени през старобългарската епоха – двата авторски превода на Константин Преславски – Учительното евангелие и Първо слово против арианите на Атанасий Александрийски (CPG 2039), и още четири анонимни превода на хомилии, чийто произход се свързва с Преслав. Извършената съпоставка, онагледена с две таблици, показва, че при излезлите изпод перото на един и същ книжовник текстове относителният дял на съпадащите славянски съответствия за общите гръцки лексеми е по-голям от-колкото при останалите. Заключениеето на авторите е, че този количествен критерий може да бъде използван за подкрепа на предполагаема атрибуция на анонимни преводи.

Петра Станковска/ Petra Stankovska (Любляна) в статията си „Evangelní citáty v autorských částech Poučného evangelia Konstantina Preslavského a jejich srovnání s citáty v Besědách Řehoře Velikého na evangelia“ (с. 235–249) сравнява новозаветните цитати в превода на 40-те беседи на Григорий Велики върху Евангелието и в авторските части на Учительното евангелие на Константин Преславски. Анализът показва, че в Учительното евангелие повечето от тях се базират на Кирило-Методиевия превод, но в половината от случаите има и съпадения с преславската редакция. В

осем цитата от Беседите личи връзката с първоначалния превод на Евангелието, но част от тях са стихове, добре познати дори на обикновените християни. В някои случаи се констатира интересни идентични варианти в двата хомилетични корпуса, които или имат паралел в ръкописи, представлящи по-късни редакции на Евангелието, или изобщо не са документирани другаде.

В статията на Иван П. Петров (Виена) „Преводаческите еквиваленти на гр. *ἀγών* в Учительното Евангелие на Константин Преславски и средновековната българска книжнина“ (с. 251–279) се разглежда семантичният развой на гр. *ἀγών* ‘състезание, борба, страдание, подвиг’. Систематизирани са различните преводачески подходи, използвани за предаването на думата в средновековната българска книжнина и от ранния, и от по-късния период, като акцентът е поставен върху осмислянето на гръцката лексема в аскетическите съчинения, където тя се употребява за изразяване на едно от ключовите християнски понятия. Въз основа на приведения материал се проследява кои конотации се запазват и кои се загубват в приемащата литературна традиция.

Разделът „Учительното евангелие в славянската ръкописна и литургическа традиция“ включва две статии. Едната „Учительное Евангелие и его литургическое использование“ (с. 283–296) е на доайена на немската палеославистика Кристиан Ханник (Вюрцбург). В нея са разгледани указанията за литургическа употреба към четирите пълни преписа на сбирката, като се установяват доста несъвпадения. Почти пълната липса на литургически бележки в най-стария препис ГИМ Син. 262 свидетелства, че по време на създаването на сбирката нейната богослужбена употреба не е била водеща. В трите по-късни сръбски преписа литургическите указания са поизобилни, а това, че те невинаги съвпадат

помежду си, би трябвало да се изследва в контекста на южнославянската традиция на краткия апракос от XIII–XIV в. Изтъкнато е съвпадението в наименованията на неделите от пасхалния цикъл в трите сръбски преписа на Учительното евангелие и в Типика на Великата църква в Константинопол.

Нови данни за ръкописната традиция на едно слово от сбирката изнася Цветомира Данова (София) в статията си „Беседа III от Учительното евангелие на Константин Преславски в състава на среднобългарски Триоден панигирик от XIV в.“ (с. 297–318). Тя въвежда в научно обръщение наскоро открит препис на Трето слово, поместен в Триоден панигирик от XIV в. от сбирката на П. Н. Тиханов № 540 в Руската национална библиотека в Санкт Петербург. Извършеният от авторката анализ на среднобългарския препис показва, че той предава с минимални разлики текста на Трета беседа, като най-голяма е близостта му до най-ранния препис на Учительното евангелие в руския кодекс Син. 262 от XI–XII век.

Следващият раздел „Рецепция на хомилии в южнославянската книжнина до и след Учительното евангелие“ обединява пет публикации, които разширяват тематиката на сборника, като я ориентират към контекста на книжовната среда и контакти през IX–XIII в. Дитер Щерн/ Dieter Stern (Гент) в статията си „The Relationship between the Adhortatio ad poenitentiam (Freising II) and Kliment of Ohrid’s Homily on a martyr of apostle“ (с. 321–337) обръща отново поглед към предполагаемата връзка между Adhortatio ad poenitentiam (втория фрайзингски текст) и проповедта на Климент Охридски за мъчениците и апостолите. Подлага се на проверка основаното на частични текстови паралели твърдение, че Adhortatio ad poenitentiam произлиза поне отчасти от Климентовата хомилия или от някакъв неидентифициран

общ модел. Съвпаденията се анализират критично не само с оглед на действителната близост в използваните изрази и формулировки, но и на възможната им взаимна връзка поради особеностите на жанра и мисионерската практика.

В изследването на Томаш Микулка (Прага) „Към славянската рецепция на византийските катени извън състава на Учително евангелие“ (с. 339–364) се изнасят ценни факти за връзката с византийските евангелски катени и на други старобългарски съчинения освен Учителното евангелие. По-детайлно е анализирано Словото за Рождество на Йоан Кръстител (ВНБС 554, № 10 и 555, №126). Въз основа, от една страна, на съхранена древна лексика и реконструирани архаични морфологични и фонетични особености, а от друга – на приведените сходни езикови характеристики от три хомилии от *Клоцовия сборник* се извежда заключението, че преводът на тези слова може да бъде датиран към края на IX в., а може би дори по-рано от Учителното евангелие. Полезно приложение са издадените преписи на словата за Рождество на Йоан Предтеча и за Сретение Господне по трудно достъпни ръкописи.

Статията на Анета Димитрова (София) „Два цялостни южнославянски превода на Златоустовия сборник Андриант“ (с. 365–386) се насочва към неизяснени въпроси в текстовата традиция на корпуса, като се съсредоточава върху двата пълни южнославянски превода – съхранения само в руски преписи от XVI–XVII в. преславски и неизследвания атонски, познат по Владиславовия препис от 1473 г. Съпоставката между тях, в която са привлечени и пет неиздадени гръцки преписа, откроява архаичните езикови черти (лексика, морфология и синтаксис) на преславския превод. Анализиранияте факти позволяват извода, че двата цялостни

превода на Андриант възхождат към различни гръцки версии, но преводачът на атонския вероятно е познавал по-ранния преславски текст и понякога го е използвал.

Съпоставка между старобългарски и среднобългарски превод предлага и Искра Христова-Шомова (София) в статията си „Двата превода на Словото за Въведение Богородично от Герман Константинополски (ВНГ 1103)“ (с. 387–404). В ранния старобългарски текст, запазен в южнославянски староизводни календарни сборници и в руска редакция, се установяват липси спрямо гръцкия текст, а среднобългарският е пълен. Анализът на три представителни преписа – № 94 от Зографския манастир за старобългарския текст, № 669 от Троицко-Сергиевата лавра за руската версия и № 4/5 (Мардариев панигирик) от Рилския манастир – позволява да се заключи, че макар на места да има допуснати преводачески грешки, и двата превода свидетелстват за добро познаване на гръцкия език и богатия речник на преводачите.

„Евангелските цитати в първата версия на Пространното житие на св. Григорий Акрагантски (ВНГ 707)“ (с. 405–427) са обект на изследване от Преслава Георгиева (София). Тя се фокусира върху първата славянска версия на житието с цел да изясни до каква степен гръцкият първоисточник, от една страна, и славянската традиция на новозаветния текст, от друга, оказват влияние върху превода на използваните в житието цитати от Светото писание. Някои особености в предаването им дават основание за групиране на преписите и по този начин хвърлят светлина върху развоя на тексто-вата традиция на разглеждания превод.

Средновековен обект и съвременни изследователски методи се срещат в последния раздел на сборника „*Дигитални*

подходи към *Учителното евангелие и други средновековни славянски текстове*“, включващ пет статии. Мартин Русков (Милано) и Лора Тасева (София) представят принципите на изработените в сътрудничество „Специализирани софтуерни инструменти за създаването на речниците към *Учителното евангелие*“ (с. 431–452). Авторите излагат накратко по-важните обстоятелства, които определят лексикографската концепция за индексите и моделират решенията в програмните продукти. Централно място заема описанието на функционалностите на специално създадените програми и как те се вписват в процеса на изработване на речниците, включващ 8 стъпки, от които три са автоматизирани чрез създадения софтуер. Конкретни примери илюстрират решенията на лексикографските проблеми, които са общи за двуезичните речници (напр. езикова асиметрия между изходен и целеви текст) или специфични за творбата (напр. вариативност в изворите).

Статията на Ahim Rabus/ Achim Rabus (Фрайбург) „*Tolerating Imperfection: Uncorrected Transkribus Transcriptions in Church Slavonic Studies*“ (с. 453–467) предлага сравнителен количествен анализ на един и същ паметник – *Учителното евангелие*, по ръчно коригираното наборно издание и по неговия основен източник – ръкопис Син. 262, транскрибиран от специално обучен модел в програмата за разпознаване на ръкописен текст (HTR) *Transkribus*. Сравнението между двете версии показва, че макар да се забелязват някои грешки в HTR-транскрипцията, разликите са доста незначителни и следователно некоригирани текстове, транскрибирани чрез HTR, биха могли да се използват за определени видове количествен анализ. Това означава, че този инструмент би позволил да се анализират квантитативно големи обеми текстове, които не могат да бъдат ръчно издадени и обработени.

Андрей Бояджиев (София) в статията си „*Пандектите на Антиох. Електронни прочити*“ (с. 469–91) споделя постигнатото до момента по отношение на електронното издание на този обемен средновековен превод. Представят се решенията относно текстовата сегментация, визуализацията на гръцкия и славянския текст, маркирането на библейските откъси. Илюстрирани са възможностите на компютърните технологии за връзка между текстовия корпус и речника, а също и начините на индексирание и представяне на отделните съставни части на творбата.

Андреа Радошевич/ Andrea Radošević (Загреб) в статията си „*Digital Processing of Patristic Texts in Croatian Glagolitic Breviaries*“ (с. 493–514) запознава аудиторията с две допълващи се бази данни, създадени в Старославянския институт при Хърватската академия на науките и изкуствата – *bib.stin* и *beram.stin.hr*. В тях са включени множество патристични текстове от глаголически бревиари, датирани между XIV и XVI в., а също и данни за техните езикови и палеографски характеристики. Анализира се потенциалът на тези бази за по-нататъшното изследване на светоотеческия корпус в хърватските богослужбни книги.

Статията на Фабио Майон/ Fabio Maion (Инсбрук) и Юрген Фуксбауер/ Jürgen Fuchsbaauer (Инсбрук) „*The Bilingual Digital Edition of the Dioptra. An Overview of the Rare Lexis of the Slavonic and the Greek Text*“ (с. 515–529) разкрива възможностите, които подготвяното от тях дигитално двуезично издание на дидактична поема Диоптра от Филип Монотроп осигурява за прецизното изследване на нейното лексикално разнообразие. Авторите разглеждат думи от I и IV книга, които не са засвидетелствани в историческите речници на гръцкия или среднобългарския език. Те допускат, че научното обсъждане на тези

лексеми ще хвърли допълнителна светлина върху развоя на среднобългарската лексика в средата на XIV в.

Рецензията на сборника изнася неизвестни сведения за средновековни текстове и ръкописи, предлага нови гледни точки към творби от ранната епоха на южнославянската книжнина и рецепцията на византийската литература, обогатява с оригинални интерпретации научното познание, демонстрира постиженията на дигиталната хуманитаристика в полето на палеославистиката. Подобно на движещата

се камера той мести своя фокус от централния обект – Учителното евангелие на Константин Преславски, към съвременни нему или по-късни преводни творби, като така осигурява възприемането му в контекст и перспектива. А накрая разкрива изследователски подходи, водещи към бъдещето на филологическата медиевистика. Затова с увереност може не само да се очаква положителният прием на сборника от колегията, но и да се прогнозира неговият дълъг научен живот.

КАК РИТЪМЪТ РАЗКАЗВА ИСТОРИИ?

Екатерина Дикова. Ритъм и наратив. Календарните двустихия на Христофор Митиленски и техните южнославянски преводи. София: Институт за балканистика с Център по тракология – Българска академия на науките, 2023, 526 с.
ISBN: 978-619-71-79-42-2

*Ирина Кузидова-Караджинова
Институт за литература, Българска академия на науките*

HOW DOES RHYTHM TELL STORIES?

Ekaterina Dikova. Rhythm and Narration. The Calendar Distichs of Christopher of Mytilene and their South Slavonic Translation. Sofia: Institute of Balkan Studies & Center of Thracology – Bulgarian Academy of Sciences, 2023, 526 p.
ISBN: 978-619-71-79-42-2

*Irina Kuzidova-Karadzchinova
Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences*

<https://doi.org/10.62761/103.B.13.13>

Новата книга на Екатерина Дикова „Ритъм и наратив. Календарните двустихия на Христофор Митиленски и техните южнославянски преводи“ е едно колкото очаквано, толкова и неочаквано продължение на научноизследователските интереси на нейната авторка в областта на палеославистиката. Почеркът на Е.

Дикова винаги е бил разпознаваем и в известна степен положен извън руслото на канона в българската медиевистика. Макар да работи с ключови автори и текстове, авторката по правило не се задоволява с доминиращите тексткритически и литературноисторически методи на анализ, а концентрира своето внимание